

Litteratur

Martin Schwarz Lausten

Folkekirken og jøderne. Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra 1849 til begyndelsen af det 20. århundrede. Anis 2007. 424 s. Kr. 395.

Jødesympati og jødehad i Folkekirken. Forholdet mellem kristne og jøder fra begyndelsen af det 20. århundrede til 1948. Anis 2007. 502 s. Kr. 395.

(Kirkehistoriske Studier, udg. af Afdeling for Kirkehistorie, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, III. Række, nr. 12 og 13).

Hermed afsluttes Martin Schwarz Laustens store projekt om forholdet mellem den danske kirke og landets jøder, der begyndte i 1992 med udgivelsen af bogen *Kirke og Synagoge* om perioden 1100-1700. Med disse to sidste bind (nr. 5 og 6) omfatter værket i alt 3.499 sider og historien afsluttes med reaktioner på statens Israels oprettelse i 1948.

Efter religionsfrihedens indførelse i 1849 og helt op til tiden omkring 1. verdenskrig benyttede den statslige administration sig i vid udstrækning af Sjællands biskop og Det Teologiske Fakultet som sagkyndige, når der skulle træffes afgørelser, der angik det Mosaiske Trossamfund. Det betyder, at MSL i bind 5 kan fremlægge et rigt materiale, der afspejler de kristne teologers holdning til jøder og jødiske anliggender, fx edsaflæggelse ved domstolene, indførelse af ny jødisk lærebog og praktiske forhold i forbindelse med blandede ægteskaber. Dette suppleres med en gennemgang af de jødefjendtlige holdninger, der efter 1870 kom til udtryk i skrifter af en række fremtrædende teologer som f.eks. biskop Martensen, N.G. Blædel og senere kirkehistorikeren Frederik Nielsen, og det modspil de blev mødt med fra Abraham Wolff (1801-91), der med fremragende evner fungerede som overrabbiner og repræsentant for det jødiske samfund fra 1828 til sin død.

Det fremlagte materiale viser, at antisemitisme kunne findes i alle de kirkelige retninger i slutningen af 1800-tallet. Mest polemisk dog hos Indre Mission, som også blev grobund for Den danske Israelsmission. Denne forening fik i mellemkrigstiden en mærkelig dobbeltrolle, idet man både advarede mod nazismen (Torm) og samtidig udtrykte en naiv antisemitisme (Hofman-Bang).

I bind 6 bevæger vi os ud af centraladministrationens arkiver og ind i et mylder af små foreninger og tidsskrifter, der især efter 1933 blev grobund for antisemitisme og nazistiske holdninger, og hvor adskillige folkekirkepræster var aktive bidragsydere. Samtidig beskrives også den anden side af sagen, nemlig advarsler mod konsekvenserne af de nazistiske raceteorier fra opmærksomme iagttagere af tyske kirkeforhold som f.eks. præsterne P. Severinsen og Halfdan Høgsbro. Fremstillingen af perioden 1940-45 udgør et vigtigt supplement til foreliggende beskrivelser af den danske folkekirke un-

der besættelsen; ikke mindst gennemgangen af sagen om biskop Skat Hoffmeyer illustrerer spredningen i de holdninger, der fandtes i folkekirken.

Resultatet af de mange, lange arbejdstimer, som forfatteren har tilbragt på Rigsarkivet og Det Kongelige Bibliotek fremstår som klassisk kirkehistorisk grundforskning, hvor et interessant og vigtigt område af dansk religiøs historie for første gang behandles i sammenhæng med stor grundighed. Desværre har det store stof og mængden af kilder uheldige konsekvenser for fremstillingen.

I bøgerne fremlægges en stor mængde skriftlige kilder, ofte i ganske opremsende form og med mange lange citater (fx fylder gengivelsen af en artikel på 13 sider i Nordisk Missionstidsskrift om zionistkongressen i 1911 seks tætskrevne sider hos MSL, bind 6 s. 55ff). Men som læser lades man noget i stikken af manglen på sammenfatninger og perspektiveringer. Selv med en interesse for forvaltningshistorie er det fx vanskeligt at komme igennem de lange, detaljerede beskrivelser af samtlige (?) sager fra Kultus- og Justitsministeriet om blandede ægteskaber og tvivlsomme dåb i bind 5, og så "belønnes" man ikke engang med forfatterens tolkning af stoffet. Ofte savnes en historisk kontekst (ikke mindst hvis man ikke har de foregående fire bind umiddelbart præsent), som ville hjælpe på forståelse af de omtalte kilder og deres betydning. Dog kan fremstillingen af zionismen (bd. 6, s. 45-50) nævnes som et vellykket eksempel på inddragelse af oplysende historisk kontekst.

Heldigvis betyder forfatterens indignation, at han både vurderer og har en mening i bind 6, hvilket er helt befriende. Medvirkende til den mere fængende fremstilling i det sidste bind er både den i det ydre mere dramatiske historie, og at der for denne periodes vedkommende findes ny forskning om dansk antisemitisme i mellemkrigstiden, som MSL både kan drage nytte af og kommentere (fx Sofie Lene Bak, der får mange rosende ord med på vejen).

Jeg kan kun tilslutte mig andre anmelderes håb om, at MSL vil skrive en læsevenlig sammenfatning på 150 sider (gerne anvendelig til undervisningsbrug) af denne betydningsfulde historie, som ingen fremtidig dansk kirkehistorie kan eller bør komme udenom. Han skriver nemlig oftest bedst, når han bliver tvunget til at fatte sig i (relativ) korthed.

Liselotte Malmgart